

TÁRSADALOM ÉS POLITIKA

Dr. Lakatos Gyula

A multinacionális vállalatok tevékenységének szociális hatásai¹

Az utóbbi 20 év egyik új jelensége a multinacionális vállalatok térhódítása, s az ennek következtében kialakult gazdasági oligopóliumok és a kulturális globalizáció. A globális világban a gazdagság és a szegénység is fokozatosan elveszíti nemzeti etnikai sajátosságait. A két szélsőség – a gazdagság és szegénység – közötti szakadék tovább növekszik. Az amerikai, a malájzai, a spanyol, vagy a magyar szegénység fokozatosan uniformizálódik, globalizálódik a gazdasághoz, a termeléshez, a fogyasztói szokásokhoz hasonlóan.

A multinacionális vállalatok méreteit jellemzi, hogy pld. a japán ITOH kereskedőház éves forgalma 150 milliárd dollár, ami a magyar nemzeti összterméknek minimum az ötszöröse. Pedig ez a kereskedőház nem is a világ legnagyobb vállalata, az első harmincban sincs benne.

A világban működő 36 ezer multinacionális vállalat (köztük 1800–2000 mammutvállalat) – százezernél is több leányvállalattal – nagy többsége a 14 legfejlettebb tőkés országban működik. Éves összforgalmuk 5500 milliárd, azaz 5 billióöttszázmilliárd dollárt is meghaladja. Az óriási gazdagság kísérőjelensége, hogy a föld 5,4 milliárd lakója közül hozzávetőlegesen 3,6 milliárd nem juthat hozzá ezen vállalatok termékeihez, szolgáltatásaihoz, mert nem tudják megfizetni. Akik viszont nem tartoznak a 3,6 milliárdos szegény tömeghez, bárhol

¹ Ez az előadás az Élelmiszeripari Szakszervezetek Uniója által szervezett „Gazdaságpolitika és érdekvédelem”c. konferencián hangzott el. A konferencia helye és időpontja: Budapest, 1995. február 2.

ugyanazon a színvonalán és minőségben hozzájuthatnak a multik uni-
formizált tömegcikkeihez, szolgáltatásaihoz.

A multinacionális vállalatok méreteit az is jellemzi, hogy pld. a Ford Művek nagyobb gazdasági hatalom, mint Új-Zéland és Szaud-Arábia gazdasága együtt. A Philip Morris – amely Magyarországon az egyik legjelentősebb terjeszkedést valósította meg – gazdasága túlhaladja Norvégiát és Szaud-Arábiát együttvéve.

A 70-es években ezek a világcégek még igyekeztek illeszteni tevé-
kenységüket működési területük helyi, nemzeti sajátosságaihoz. A 90-
es évektől ez a gyakorlat változott. A nemzeti specialitásokat igyekez-
nek szükségleteiknek megfelelően alakítani technikai, technológiai és
kulturális területeken egyaránt.

A multinacionális vállalatok politikai befolyása egyre csökkenő
mértékben függ a nemzeti kormánytól. Sok országban önálló gazda-
sági és politikai hatalommá válnak. A nemzeti kormányok számára a
világcégek gazdasági, politikai stratégiája áttekinthetetlen. Még a leg-
nagyobb diktátorok, diktatórikus rendszerek hatalmát is korlátozni
tudják. A legerősebb diktátorok sem képesek a társadalom feletti el-
lenőrzést önállóan a kezükben tartani, rászorulnak a multinacionális
vállalatok tanácsaira, egyetértésére.

Ebben a helyzetben az államhatalom, a multinacionális vállalatok
társadalmi felelőssége nagyobb, mint korábban volt. Ennek a társa-
dalmi felelősségnek mindkét részről valamilyen politikai, stratégiai
szempontok alapján meg kellene felelniük. Abból a feltevésből kell
kiindulnom, hogy a multinacionális gazdasági hatalom koncentráció-
jával a gazdasági hatékonyság is javul, aminek majd következménye
lesz a társadalmi hasznosság. Kevés megbízható adat áll azonban még
rendelkezésünkre ahhoz, hogy megítélhessük, a multinacionális gazda-
sági hatalom erősödése milyen társadalmi költségekkel jár, illetve járt
és ezek mikor térülhetnek meg, beleértve a multinacionális expanzió
következtében létrejött munkanélküliség költségeit is. A multinacio-

nális gazdasági koncentráció természetesen a radikális ellenzőknek kényelmes célpontja is lehet, hiszen általában ideológiai, esetleg vallási indíttatásúak, bírálataikban elkerülhetik a jövedelmezőség, hatékonyság szigorú gazdasági követelményeinek vizsgálatát és értékelését.

Óriási mértékben terjednek az uniformizált kulturális fogyasztási cikkek, a kulturális „barbibabák”. Esetenként már nem csak az egyéni fogyasztó által képviselt józnlés tiltakozik ezek ellen. A tiltakozás a „világszupermarket” ellen ideológiai – vagy mint az iszlám országok esetében – vallási formát ölt. *A legnagyobb problémát én mégis abban látom, hogy a multinacionális vállalatok tömegcikkei, szolgáltatásai egyre kevesebb ember számára lesznek elérhetőek. Nő a kirakatnéző fizetőképtelen emberek száma.*

Ahol a multik jelen vannak, ott minden szolgáltatás, termék a maga univerzális formájában megtalálható. Az uniformizálódás nem kerüli el a munkahelyeket, az egészségügyi szolgáltatásokat, szervezeti és privát *magatartásmintákat* sem. A kérdések kérdése az, mint Magyarország példája is mutatja, hogy egyáltalán szükség lesz-e olyan nagytömegű globális–uniformizált termékre, monopoltermékre monopolárakkal, amit kevesen tudnak megvásárolni.

A pénzügyi világban is a globalizálódás tapasztalható. A pénzügyi világ globalizálódása oda vezetett, hogy a bankvilág is egy nagy kaszinóra hasonlít, ahova csak a kiválasztottaknak van bejárásuk. Nem beszélve a hitelekéről, amelyek a kisebb vállalkozók számára teljesen hozzáférhetetlenek.

Több multinacionális vállalat – Bertelsman, Sony, Ford – elsőszámú vezetőjével készített interjúból kiderül, hogy a nagyhatalmú emberek sokkal inkább a nagyívű stratégiai gondolkodásmód hívei, mint sok helyen az egyes kormányok szakértői, politikusai. Amikor azonban vállalatuk tevékenységében előfordulnak káros szociális, politikai következmények, nem akarják megérteni, hogy a káros következményeket az ő munkájuk idézte elő. Álláspontjuk az, hogy ha tevékeny-

ségi területükön vannak is politikai, szociális problémák, ezek a helyi, nemzeti kormányok rossz politikájának köszönhetőek, vagy valami másnak, de nincsenek összefüggésben vállalatuk munkájával.

A multiknak megvan az a kivételes képessége, hogy eltérő gazdasági viszonyok, gazdasági struktúrák és kultúrák keretei között is működni tudnak. Képesek integrálni a különböző gazdasági, kulturális régiókat egy új gazdasági rendben mégpedig úgy, hogy a nemzeti kormányok ellenőrzésének lehetősége felettük minimálisra csökken. Előfordul, hogy egyes kormányok megpróbálják adózási, jogi eszközökkel megszorogatni a multikat. A tapasztalatok azt mutatják, hogy ez egy naiv, illuzórikus törekvés. A kormányok pénzügyi hatalmi arroganciája a multinacionális vállalatok gazdasági-hatalmi monopóliuma szempontjából elhanyagolható körülmény. Ebből az következik minden reálpolitika számára, hogy a multinacionális vállalatok vezetői és a nemzeti kormány politikai képviselői, szervezetei közötti kapcsolat megfelelő mozgásteret biztosíthat mind a multik, mind a nemzeti kormányok számára.

Vannak ennek az együttműködésnek persze negatív formái. Egyes ázsiai, afrikai, latin-amerikai országok szinte már roskadoznak a hitel-terhek, a szociális bizonytalanság és a mértéktelen korrupció nyomása alatt, amit főként a multinacionális banki politika következményének tartanak a nemzetközi sajtóban éppúgy, mint kompetens politikai körökben.

Figyelemreméltó, hogy pillanatnyilag még mindig az USA a legnagyobb nemzeti jellegű gazdaság, de már növekvő mértékben rá van utalva a nemzetközi tőkére. Egy generációval ezelőtt az USA exportja még csak a GDP 10%-át tette ki, ez ma már meghaladja a 25%-ot. Az Egyesült Államok is kiszolgáltatottá vált a külföldi bankok, az oligopóliumok befektetéseinek.

Az USA a világ legnagyobb hitelezője volt, ma már a világ legnagyobb adósává vált. Korábbi pénzügyi monopóliumát kénytelen meg-

osztani többek között Japánnal. 1992-ig a világ 10 legnagyobb bankja közül nyolc volt japán tulajdonú. A City Bank mindössze a 20. helyre került. Az USA bankjaiban 1974-ben a japán banki részvények aránya még csak 2,3 százalék volt, 1989-ben ez már meghaladta a 15%-ot. 1981-89. között a japán bankok a világ 10 legnagyobb bankjában 45%-ra növelték részesedésüket, míg az USA bankok tőkerészesedése ezekben a bankokban 15%-ról 6%-ra esett ugyanezen időszak alatt. A japán Securities brókerház a korábban legnagyobb amerikai brókerház, a Merrill Lynch 20-szorosa.

Ma már úgy tűnik, hogy az USA függősége a külföldi hitelezőktől túlságosan súlyos teher ahhoz, hogy valójában esélyes gazdasági versenytársa lehet Japánnak. *A már említett pénzügyi globalizáció korlátozza a nemzeti kormányok választási lehetőségeit a belső gazdasági problémák megoldásának módjai tekintetében, még egy ilyen óriási ország esetében is, mint az Egyesült Államok.*

Már említettem, hogy a nemzeti kormányok befolyása a multinacionális vállalatokra csökken, vagy éppen túlsúlyos, fordított befolyás érvényesül. Ez azonban nem jelenti, hogy a kormányok ilyen irányú törekvése megszűnik. Tény, hogy a kétpólusú világpolitikai színtér megszűnése következtében felerősödött a nacionalizmus. A különböző nemzetiségek etnikai, vallási populációk saját, önálló kormány létrehozását tűzik ki célul. *Miközben új államok alakulnak, a nemzeti kormányok hatalma erősödik, gazdasági, szociális eredményességük, hatékonyságuk, a központosított anyagi eszközök növekedésével arányosan nem növekszik, hanem erőteljesen csökken.* Igaz ez a megállapítás Reagan Amerikájára éppúgy, mint Thatcher Angliájára. Ezek a politikusok óriási állami költségvetést halmoztak fel annak ellenére, hogy egyidejűleg jelentős privatizációt hajtottak végre. Ez a körülmény sajnos Magyarországra is jellemző.

A volt szocialista országokban megjelent az új tőketulajdonosok csoportja. A kormányok igyekeznek politikai egyensúlyt teremteni a

nemzeti tőke és a multinacionális tőke között. Ennek a folyamatnak egyik jellemző kísérőjelensége, hogy korábban a rendszerváltás előtti pozicionális tőke és a multik között szövetség alakult ki. A tőkés viszonyok konszolidációjával a nemzeti tőke önálló monopolhelyzetekre törekszik, aminek következtében monopolverseny feltételei jönnek létre. Figyelemre méltó a magyar kormány politikája, mert arra törekszik, hogy felszámolja a magyar érdekeltségű monopóliumokat és helyettük külföldi érdekeltségű monopóliumokat telepítsen. Ha sikerül is valamilyen egyensúly megteremtése, a gazdaságban megmarad a tartós instabilitás, ami a társadalmi, politikai viszonyokban is kritikus instabilitást eredményezhet. Különösképpen a perifériákon – mind földrajzi, mind társadalmi értelemben – lesz érzékelhető a feszültség, az instabilitás.

Mi legyen a multinacionális vállalatok, oligopóliumok mellett a jövőben a nemzeti kormányok feladata, küldetése, a gazdaságilag, kulturálisan és politikai szempontból globalizálódó világunkban? Sajnos egyre nagyobb aggodalomra ad okot, hogy *miközben a világgazdasági globalizáció erősödik, a nemzetközi politikai szervezetek ellenőrző szerepe a működésképtelenség határán van.* A multinacionális vállalatok által előidézett gazdasági integrációt, hatalmi koncentrációt nem kíséri a politikai ellenőrzés adekvát rendszerének kialakulása. Ezért fennáll annak a veszélye, hogy a *gazdasági globalizáció tartós kísérőjelenségévé válik a nemzeti és nemzetközi keretekben megjelenő politikai instabilitás, aszinkronitás és anarchia.* A legfőbb kérdés mégis talán az, hogy miként lehet az egyes nemzeti gazdaságok irányítását úgy megszervezni, hogy a fejlődés és a stabilitás biztosítható legyen anélkül, hogy az emberek számára mértéken felüli szellemi-környezeti rombolást, szociális megrázkódtatásokat okozzon.

A monopolstruktúrák a privatizáció során külföldi multinacionális cégekre szálltak át, többségében megőrizve a piaci monopolhelyzeteket is. Ezekben az esetekben nagyon ritkán segítettek a kereskedelem-politikai liberalizáció eszközei. Ennél azonban a jövőben sokkal fontos-

sabb problémává válik, hogy mennyire sikerülhet *nemzeti, nemzetközi keretekben a globális gazdasági hatalom és a politikai befolyás legitimálása*.

Szerencsés lenne, ha nemzetközi dokumentumokban rögzíteni lehetne az egyes kormányok és a multinacionális vállalatok kölcsönös kötelezettségvállalásának általános elveit a már meglévő, meglehetősen átjárható nemzetközi egyezmények mellett. Ennek az lenne a célja, hogy a nemzeti kormányok csak olyan elkötelezettségeket vállaljanak a multinacionális vállalatok irányában, amelyek nem veszélyeztetik részben a gazdasági konkurencia működését, részben nem jöhet létre olyan helyzet, amelyben a vállalatok kihasználják a kormányok politikai támogatottságának igényét. Ehhez arra is szükség van, hogy rögzítsék, a multinacionális vállalatok milyen területeken, milyen közérdekű szempontok szerint készek és kötelesek alávetni maguknak a nyilvános ellenőrzésnek.

Nem valószínű, hogy a társadalmi mozgalmak, állami intézmények ellenőrzésre irányuló tevékenysége elegendő a multinacionális gazdasági magatartás befolyásolására. *Ennél fontosabbnak tartom, hogy ezek az óriásvállalatok maguk is megkíséreljék a demokratikus elveknek megfelelően gazdasági hatalmuk, politikai befolyásuk legitimálását.*

Jegyzetek

1. A Survey of Multinationals, Economist, Mar. 27, 1993, pp.5-6.
2. James Robinson, CEO, American Express, to Execuvites Club, Chicago, September 1989.
Wall Street Journal, Sept.18, 1992.
3. Economic Report of the President /Washington, D.C.: U.S Government Printing Office, 1991.
4. Fredric Dannen, Hit Men /New York: Times Books, 1990/, p. 112.
5. Huey, America's Hottest Export, p. 51; John Micklethwait, The Entertainment Industry, Economist, Dec. 23.1898, p. 3.
6. Karl Heinrich Russmann, High Noon, Manager Magazin /Bertelsmann translation/, June 6, 41989, p. 4.